

УДК 343.97

ЛЕОНОВ Б.Д., кандидат юридичних наук,
старший консультант Штабу Антитерористичного центру при СБУ

СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ДО ТЕРОРИСТІВ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті висвітлюється ставлення суспільства до терористів.

Ключові слова: тероризм, терористи, суспільство.

Аннотация. В статье освещается отношение общества к террористам.

Ключевые слова: терроризм, террористы, общество.

Summary. The article highlights public attitudes to terrorist.

Keywords: terrorism, terrorists, society.

Постановка проблеми. Розгляд цього питання – не проста проблема, оскільки на формування ставлення суспільства (перш за все пересічних громадян) до злочинності і злочинців впливають різні речі, як-от: а) статево-вікові особливості; б) особистий досвід людини, у тому числі пов’язаний із віктимогенними ситуаціями, до яких вона, можливо, потрапила; в) вплив засобів масової інформації (далі – ЗМІ); г) офіційна та неофіційна інформація про резонансні злочини; д) суб’єктивна оцінка роботи правоохоронних органів тощо. До того ж у процесі формування ставлення людини до злочинців завжди в наявності чинник емоційності як природна реакція на зло, яке в даному разі уособлюють злочинець та його злочин. Ракурс взаємовідносин суспільства і терористів доцільніше вважати предметом розгляду в межах знань про детермінацію терористичної злочинності. На наш погляд, такий підхід до проблеми сприятиме повноті і системності дослідження тероризму як соціально-правового явища.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження проблем ставлення суспільства до терористів зробили А.Н. Трайнін, Н.С. Беглова, Т.С. Бояр-Сазонович, І.І. Карпець, Е.Г. Ляхов.

Протягом 1990-х років проблема ставлення до тероризму стала предметом поглиблених фундаментальних досліджень багатьох вчених, що розглядали її з урахуванням правових, соціальних, політичних, моральних, інформаційних та філософських аспектів.

Серед російських кримінологів – дослідників тероризму, заслуговують на увагу праці таких науковців, як Ю.М. Антонян, І.Ю. Гловацький, Г.М. Горшенков, А.І. Гушер, А.П. Груздева, А.І. Долгова, С.В. Дьяков, С.У. Дікаєв, О.А. Ігнат'єв, І.І. Карпець, М.П. Карпушин, В.В. Лунеєв.

Проблема соціально-правового ставлення суспільства до тероризму дедалі активніше досліджується і вітчизняними вченими. Окремі аспекти проблеми цього феномену висвітлені у працях В.Ф. Антипенка, В.П. Базова, В.І. Борисова, В.О. Глушкова, А.П. Закалюка, Н.А. Зелінської, В.П. Ємельянова, В.В. Крутова, В.А. Ліпкана, І.М. Рижова. Цій проблемі присвячено велику кількість конференцій, семінарів, круглих столів тощо.

Метою статті є з’ясування соціально-правового та морально-психологічного ставлення суспільства до терористів.

Виклад основного матеріалу. Ставлення суспільства до тероризму залежить від багатьох факторів: від ступеня консолідації навколо політичних цілей терористичних організацій, від сприйняття у суспільстві цінності людського життя, від рівня правової свідомості населення. Терористичні рухи за відсутності будь-якої підтримки частини населення швидко припиняють свою діяльність. Як наслідок, відсутність невирішених соціальних проблем позбавляє тероризм соціальної бази.

Ставлення соціуму до злочинців відбувається на декількох рівнях його соціальної організації. У зв'язку з цим можна відзначити кілька умовних рівнів цього ставлення. Один з них визначимо як загальний. Це найвищий рівень взаємовідносин, оцінюючи якісні характеристики якого можна стверджувати про ставлення до окресленої проблеми в світовому форматі. Будь-яке суспільство стикаючись з тероризмом з часом змінює своє ставлення до цього явища. Як правило, одна частина буде категорично його заперечувати, а інша – буде частково виправдовувати або підтримувати тероризм в різних проявах. Суспільство все більше стурбоване стражданнями жертв тероризму. Як наслідок, кількість прихильників тероризму буде зменшуватися, доки не зійде нанівець, тоді як неприйняття тероризму стане домінуючим. На ставлення соціуму до явища тероризму в будь-якій державі безпосередньо впливає еволюція оцінки самого тероризму. Ставлення до нього постійно еволюціонувало. Раніше більша частина населення вважала терористів борцями за свободу, соціальну справедливість тощо. На початку двадцятого століття нормальною вважалася практика урядової підтримки рухів, що використовували терористичні методи в країнах потенціального ворога. Пізніше держави, що підтримують ліберальні цінності, відмовилися від такої практики. Після Другої світової війни фінансуванням тероризму займалися країни – прихильники політичної чи ідеологічної експансії. Необхідність узгодження позицій держав стосовно міжнародного тероризму є широко визнаною.

У 60 – 90-х рр. минулого століття під егідою ООН було закладено основи міжнародної співпраці в рамках так званих секторальних “антитерористичних” угод, які розроблялися і приймалися [1]. 16 грудня 1977 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 32/147 під назвою Заходи з попередження міжнародного тероризму, який загрожує життю невинних людей чи призводить до їх загибелі, чи ставить під загрозу основні свободи, і вивчення корінних причин цих форм тероризму і актів насилля, які спричинені убогістю, безвихідністю, бідами і відчаєм, які спонукають деяких людей жертвувати людськими життями, включаючи і свої власні, з метою досягнення радикальних змін. Генеральна Асамблея ООН підтвердила засудження тероризму у всіх формах і проявах, де б і ким би вони не здійснювалися, закріпивши це в Декларації про заходи ліквідації міжнародного тероризму (затверджена резолюцією 49/60 Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.94 р.), Глобальної контртерористичної Стратегії ООН (затверджена резолюцією Ради Безпеки ООН 60/288 (2006) та в інших своїх рішеннях.

Великі зусилля для протидії тероризму було зроблено Радою Європи. 16 травня 1973 р. Консультативна асамблея Ради Європи у своїй рекомендації № 703 засудила “акти міжнародного тероризму”, які “незалежно від причин, що спричинили їх, повинні тягнути за собою застосування кримінальних санкцій, оскільки є тяжкими злочинами, що виражаються у вбивствах чи викраденнях ні в чому не винних людей, або ставлять під загрозу їхнє життя”.

Сьогодні прийнято низку універсальних антитерористичних конвенцій і протоколів, які складають основу правової бази міжнародного режиму протидії тероризму. Серед них виділяються: Конвенція про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна, підписана у Токіо 14 вересня 1963 р. (набрала

чинності 4 грудня 1969 р.); Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, підписана у Гаазі 16 грудня 1970 р. (набула чинності 14 жовтня 1971 р.); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, підписана у Монреалі 23 вересня 1971 р. (набула чинності 26 січня 1973 р.); Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 14 грудня 1973 р. (набула чинності 20 лютого 1977 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 17 грудня 1979 р. (набрала чинності 3 червня 1983 р.); Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу, підписана у Відні 3 березня 1980 р. (набрала чинності 8 лютого 1987 р.); Протокол про боротьбу з незаконними актами насилля в аеропортах, що обслуговують міжнародну цивільну авіацію, який доповнює Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, підписаний у Монреалі 24 лютого 1988 р. (набрав чинності 6 серпня 1989 р.); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки мореплавства, укладена в Римі 10 березня 1988 р. (набрала чинності 1 березня 1992 р.); Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі, підписаний у Римі 10 березня 1988 р. (набрав чинності 1 березня 1992 р.); Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення, підписана у Монреалі 1 березня 1991 р. (набрала чинності 21 червня 1998 р.). Як ми бачимо, на міжнародному рівні вирішенню проблеми тероризму відводиться багато уваги, про що свідчить аналіз норм міжнародного права.

Наступний рівень, на якому простежується характер суспільства до злочинців, є національний рівень. Цей рівень відбиває ставлення людей до окресленої проблеми в межах території певної країни. Вираженням цього ставлення є, зокрема, соціальна політика держави, невід'ємною частиною якої є виявляється кримінально-правова політика. Її реалізація свідчить про гуманне або навпаки жорстоке ставлення до злочинців. Характер цієї політики впливає із міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна. Ці зобов'язання стосуються приведення законодавства у відповідність із загальносвітовими стандартами щодо запобігання тероризму та забезпечення й дотримання прав і свобод під час боротьби з тероризмом. Україна, виконуючи узяті на себе зобов'язання, є учасником усіх міжнародних конвенцій і протоколів, що регулюють різноманітні аспекти боротьби з тероризмом. Сьогодні Верховною Радою України, зокрема, ратифіковано Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом (1997 р.), Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997 р.), Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.), Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму (2005 р.) та інші міжнародні акти.

З моменту прийняття до Європейського співтовариства Україною ратифіковано низку міжнародних документів, що стосувалися тероризму. Це, зокрема, Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 21.09.06 р., Протокол, що вносить зміни до Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом від 20.09.06 р.

З метою імплементації положень міжнародного права Верховною Радою України у вересні 2006 був прийнятий Закон України “Про внесення змін і доповнень в Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси України щодо запобігання тероризму” [2], яким врегульовано питання криміналізації таких діянь, як підбурювання до вчинення терористичного акта; втягування до терористичної діяльності, публічні

заклики до вчинення терористичного акту, поширення, виготовлення або зберігання матеріалів з такими закликами, а з 2010 р. – і фінансування терористичної діяльності.

Дуже важливим напрямком у цій роботі, яка не обмежилася лише внесенням змін до КК України, стало втілення міжнародних стандартів у Законі України “Про боротьбу з тероризмом”.

З урахуванням міжнародних зобов’язань розроблено національні плани заходів з протидії тероризму, в межах яких, зокрема, передбачено проведення інформаційно-роз’яснювальної та профілактичної роботи серед населення (в тому числі в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах).

У загальнодержавних програмах боротьби з злочинністю, які приймалися на державному рівні останніми роками, теж наголошувалося на соціальних заходах запобігання тероризму. Унаслідок універсальності й стратегічної ролі цих програмних документів ці заходи в організації процесу боротьби з тероризмом іноді мають вигляд декларативних заяв. Так, на виконання доручення Президента України від 10 березня 2011 р. № 1-1/435 щодо запровадження додаткових інформаційно-просвітницьких програм, спрямованих на формування негативного ставлення суспільства до будь-яких форм і проявів тероризму та екстремізму (згідно з дорученням Кабінету Міністрів України від 18.03.11 р. № 12384/4/1-11) Міністерством освіти і науки України розроблено методичні рекомендації щодо формування негативного ставлення суспільства до будь-яких форм і проявів тероризму та екстремізму, зміст яких обмежується викладенням головних завдань закладів освіти, серед яких виділяється: розробка змістовних засад запобігання проявам насильства та екстремізму серед неповнолітніх і молоді; удосконалення нормативних засад запобігання проявам насильства та екстремізму в молодіжному середовищі; формування толерантності та запобігання проявам ксенофобії в молодіжному середовищі; усунення перешкод у взаємодії міліції, органів освіти та громадськості в процесі профілактики насильства серед неповнолітніх і молоді; спільна профілактична робота серед неповнолітніх; планування та координація профілактичної роботи освітніх закладів з особами, схильними до насильства й екстремізму; вивчення зарубіжного досвіду профілактики насильства та екстремізму серед неповнолітніх і молоді. Натомість, це свідчить про те, що проблема тероризму перебуває в зоні уваги державних органів, наукових установ та закладів освіти.

Підпунктом “б”, підпункту 4, пункту 1 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 травня 2012 року “Про заходи щодо посилення боротьби з тероризмом в Україні” (уведене в дію Указом Президента України від 08.06.12 р. № 388) Кабінету Міністрів України приписано розробити і впровадити комплексні заходи організаційного, інформаційного і роз’яснювального характеру щодо всебічного висвітлення заходів із реалізації державної політики боротьби з тероризмом та інформування населення стосовно антитерористичної діяльності; підвищення рівня правової свідомості населення з метою сприяння утвердженню толерантних відносин, недопущення насильницьких дій, зниження соціальної напруги в суспільстві.

З цією метою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.09.12 р. № 672-р СБУ за участі МВС, Міноборони, МНС, Державному комітету телебачення і радіомовлення, іншим суб’єктам боротьби з тероризмом рекомендовано забезпечити висвітлення в ЗМІ заходів з реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом для формування в суспільстві негативного ставлення до терористичної діяльності в усіх її формах і проявах. Як ми бачимо, на загальнодержавному рівні Україна робить все можливе для того, щоб втілити міжнародні стандарти боротьби з

тероризмом у життя і стати європейською країною. Але головна діяльність на цьому рівні полягає, на нашу думку, у висвітленні суті міжнародного (глобального конфлікту), на ґрунті якого виникають терористичні прояви. Найбільш ефективним напрямком запобігання таких конфліктів має стати додержання принципів й ідеалів культури миру.

Наступний рівень, де простежується характер ставлення суспільства до злочинців, є спеціалізований (інституціональний) рівень. Його назва пов'язана з діяльністю суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності. Аналіз відповідних правових норм, що стосуються діяльності суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, та заходи, що вживаються до осіб, які здійснюють терористичну діяльність, свідчить про характер ставлення суспільства до злочинців-терористів на спеціалізованому (інституціональному) рівень взаємовідносин. В межах проведення заходів запобігання тероризму правоохоронними органами проводиться активна робота з формування у суспільстві позиції недопустимості проявів тероризму, запобігання втягування молоді у терористичну діяльність. На постійній основі висвітлюються загрози, які несе суспільству тероризм, результати діяльності правоохоронних органів у сфері запобігання цьому явищу.

Останнім часом в країні спостерігається активізація діяльності громадських організацій стосовно участі у боротьбі з тероризмом. Заслугове на увагу діяльність таких громадських організацій, як Міжнародна асоціація офіцерів спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю “Центр” та міжнародного благодійного Фонду “Планета взаємодопомоги”. Такий інтерес до боротьби з тероризмом певною мірою пояснюється грошовими грантами, які надаються міжнародною спільнотою громадським (неурядовим) організаціям для зайняття подібною діяльністю. У цілому ж можна констатувати, що спеціалізований (інституціональний) рівень взаємовідносин суспільства з злочинцями, так само як і загальнодержавний (національний), є достатньо показовим, про що свідчить зацікавленість з боку державних органів і громадських організацій.

Але головна проблема у зазначених взаємовідносинах, як вбачається, полягає в індивідуальному рівні їх виміру. На підставі соціологічного опитування населення виділяють дві ідеально типові моделі реагування на терористичні акти. Перша з них розкривається через вираження таких установок, як підтримка державної влади та силових структур; звинувачення у трагічних подіях терористів; погодження жертвувати демократичними свободами для досягнення власної безпеки. Друга модель зводиться до того, що причина теракту, на думку окремої частини населення, вбачається у корумпованості та непрофесіоналізмі державної влади та силових структур; для неї характерне відчуття відсутності істинної інформації про стан справ, небажання обмеження прав і свобод для боротьби з тероризмом. Пасивне спостереження за політичним процесом та його критика – дві основні характеристики другої моделі. Носії даного типу політичної установки майже не проявляють зацікавленості у політичній участі, залишаючи за собою право встановлювати нормативні правила, яким слідує у зв'язку з їх раціональністю. При цьому більша частина населення не має чітко сформованого уявлення про проблеми тероризму [3].

Проблема тероризму залишається однією зі злободенних проблем і для українського соціуму. За результатами репрезентативного опитування молоді, здійсненого у 2003 р. О.Дроздовим, серед цієї соціальної групи домінуюча частина опитаних (майже дві третини – 60 %) вважають тероризм глобальною проблемою

сучасності; чверть опитаних (24 %) вважає, що “це серйозна проблема лише для деяких країн та регіонів” і лише 6 % респондентів погодилися з думкою, що “це звичайна проблема кримінальної злочинності”. При цьому майже всі респонденти більш-менш розуміють специфіку цього виду насильства, не зводячи його до звичайного кримінального злочину. За даними опитування, 10 % студентів заявили, що тероризм – “це проблема, яку дуже перебільшують та роздувають”; 70 % респондентів вважають, що тероризм – “це один із жорстоких та огидних злочинів проти людей”. Нейтральну оцінку (“Це єдино можливий та ефективний засіб боротьби слабого із сильним”) дали лише 8 % опитаних. Відносно поширеним виявився диференційований підхід до оцінки тероризму, згідно з яким позитивна або негативна оцінка конкретного теракту залежить від того, хто виступає в ролі жертви (21 %). Подібне домінування є прямим свідченням занепокоєності населення з приводу терористичних проявів. Частота такого підходу корелюється також з рівнем агресивності та іншими проявами політичного насильства [4].

Так, за даними вітчизняних соціологів, 6 % опитаних молодих людей віком до 22 років підтримують ідею створення незаконних збройних формувань як форми виявлення політичного протесту (в середньому по Україні – 2 % опитаних) [5]. Цифра є начебто невеликою, але не слід забувати, що ці декілька відсотків у певних ситуаціях можуть проявити більшу політичну активність, ніж уся інша “законослухняна” молодь. Ці дані корелюються з результатами соціально-психологічних досліджень, проведених російськими соціологами, що свідчить про тенденцію поширення серед сучасної молоді (зокрема, серед студентів) екстремістських ідей різного типу, зростання популярності постатей на зразок Че Гевари, праць Г. Маркузе, Т. Негрі (теоретика “червоних бригад”) і т. ін. [6].

Заслужують на увагу результати відповідей, які дали змогу зробити висновок про те, що певна частина сучасних вітчизняних студентів гіпотетично припускають думку про власну участь у терористичній діяльності в пасивній або навіть активній формах. Існує також група студентів, яка не може точно визначитися з можливістю своєї участі у терористичній діяльності. Існування цих двох груп переконливо свідчить про необхідність проведення психопрофілактичної роботи серед сучасної молоді [4].

Усе вищесказане, на наш погляд, зумовлює необхідність подальших соціально-психологічних досліджень серед молоді як найбільш вразливої соціальної категорії.

Як ми бачимо, соціально-правове і морально-психологічне ставлення громадян до правопорушників відрізняється складністю й нерідко суперечливістю. Однак у цій ситуації не можна звинувачувати пересічних громадян у пасивності та байдужості до боротьби з тероризмом. Адже у другій категорії (громадян) є свої життєві проблеми і складний ритм у сучасних соціально-економічних умовах. Також не можна заперечувати проти морального права активно засуджувати терористів.

Висновки.

Дослідження проблеми ставлення суспільства до правопорушників, зокрема терористів, дозволяє підсумувати такі положення.

За наявності в цілях терористів певної реальної проблеми – культурної, соціальної, політичної, певна частина населення, чутлива до цієї проблеми, буде підтримувати ідеї та цілі терористів. Це зумовлене багатьма чинниками: особистим досвідом людини, впливом ЗМІ, суб’єктивною оцінкою роботи правоохоронних органів тощо.

Ставлення соціуму до злочинців-терористів доцільно розглядати з позиції декількох рівнів його соціальної організації. На міжнародному рівні вирішенню проблеми тероризму відводиться багато уваги, про що свідчить аналіз норм

міжнародного права. На національному рівні відбувається практичне втілення принципів, проголошених на міжнародному рівні. Характер ставлення суспільства до злочинців можна прослідкувати й на спеціалізованому (інституціональному) рівні взаємовідносин, який пов'язаний з діяльністю спеціальних державних інституцій. Морально-психологічне ставлення пересічних громадян до терористів найбільш гостро виявляється на індивідуальному рівні, в площині якого здійснюється вимір взаємовідносин суспільства із терористами. Це ставлення відрізняється складністю й нерідко суперечливістю, оскільки не можна звинувачувати пересічних громадян у пасивності та байдужості до боротьби з тероризмом, небажанні обмежувати свої права і свободи у цій діяльності, так як і не можна заперечувати проти морального права активно засуджувати терористів.

Використана література

1. Смыслов Б. А. Международные конвенции и протоколы о борьбе с терроризмом // Государственная граница, организованная преступность, закон и безопасность России. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2006. – С. 311 – 318.
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму : Закон України від 21.09.06 р. №170-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 45. – Ст. 443.
3. Грязнова О.С. Массовое отношение к терроризму как показатель политической культуры жителей России // Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии. – 2005 – № 3. – С. 16 – 29.
4. Дроздов О. Ставлення студентської молоді до тероризму // Соціальна психологія. – 2004. – № 1. – С. 91 – 100.
5. Головаха Є. Ставлення до влади і політичний вибір молоді України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 117 – 127.
6. Тарасов А. Черная кошка на красном фоне // Октябрь. – 1998. – № 10. – С. 154 –159.

~~~~~ * * * ~~~~~